

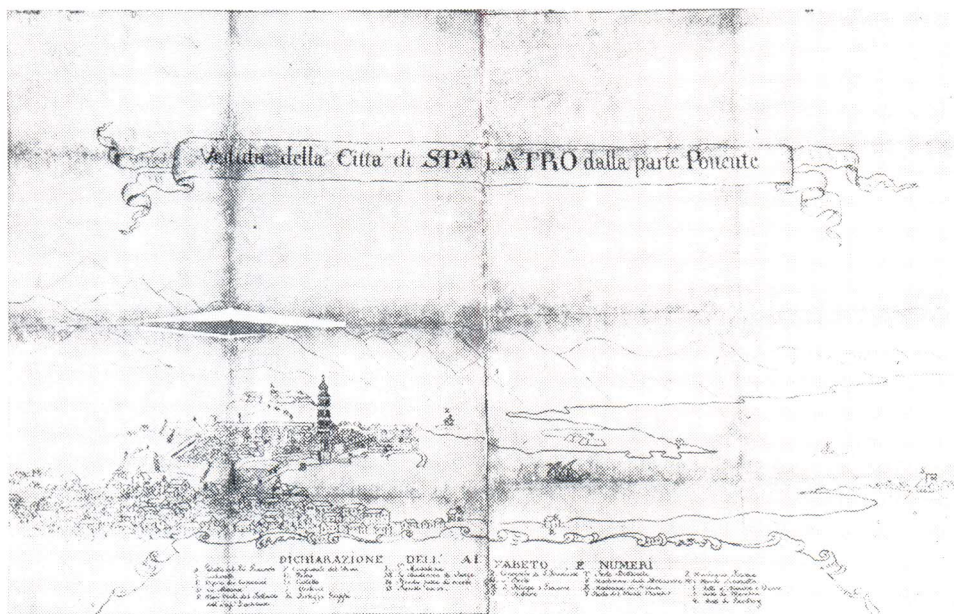
D u š k o K e č k e m e t

PLAN I VEDUTA SPLITA IZ POČETKA OSAMNAESTOGA STOLJEĆA

Grad Split je od šesnaestoga stoljeća nadalje razmjerno dobro predstavljen suvremenim planovima i vedutama, na crtežima, grafikama i uljenim slikama ili akvarelima.

Od prvog pogleda na dio Splita, viđen s juga, na slici sv. Dujma što ju je 1549. izradio Girolamo di Santa Croce do pregledne panorame Splita s mora M. Olivera iz 1892, od tlocrta povijesnog dijela grada na grafici Vincenza Coronellija iz druge polovice XVII st. do detaljnih planova grada i okolice na gravirama u knjigama Roberta Adama sa stanjem 1757. i J. Lavaléea i L. F. Cassassa sa stanjem 1782. i do prvog katastarskog plana grada iz 1830, od prvih vjerodostojnih veduta i plana grada u crtežima Josipa Santinija iz 1666. do više crtanih planova grada iz XVIII i XIX st. u bečkom Ratnom arhivu, ili crteža, akvarela i uljenih slika Antuna Baraća i Frane Bratanića iz prve polovice i sredine prošlog stoljeća, kao i brojnih drugih, čitava je galerija crteža, grafika, akvarela i uljenih slika što dokumentiraju izgled i urbanistički raspored Splita u posljednjih pet stoljeća.¹⁾ Ipak svaki novi prilog na tome polju može još bolje poslužiti u proučavanju urbanističkog razvitka grada, ili u proučavanju prošlosti pojedinih građevina u gradu.

U Ratnom arhivu u Beču čuva se oko 20 planova Splita i okolice iz XVII i XIX stoljeća. Uglavnom su ih radili austrijski vojni inženjeri i mjernici u oba razdoblja austrijske vlasti u Dalmaciji, ali nekoliko ih je i iz ranijeg mletačkog razdoblja. Posjedovanje tih ranijih planova možemo protumačiti na dva načina: neke je austrijska vojna vlast nabavljala ili naručivala da bi što bolje upoznala prilike, naročito one fortifikacijske, u susjednoj zemlji, pogotovu što je Austrija stalno priželjkivala da svojoj mnogonacionalnoj državi priključi i Dalmaciju, kao što je već bila pripojila sjevernu Hrvatsku; neke od tih ranijih planova zatekla je austrijska vlast u Splitu i u Zadru kasnije, kada je preuzela vlast u Dalmaciji, i ponijela ih u Beč da joj posluže kao predlošci pri izradi daljnjih planova grada i njegovih utvrđenja.

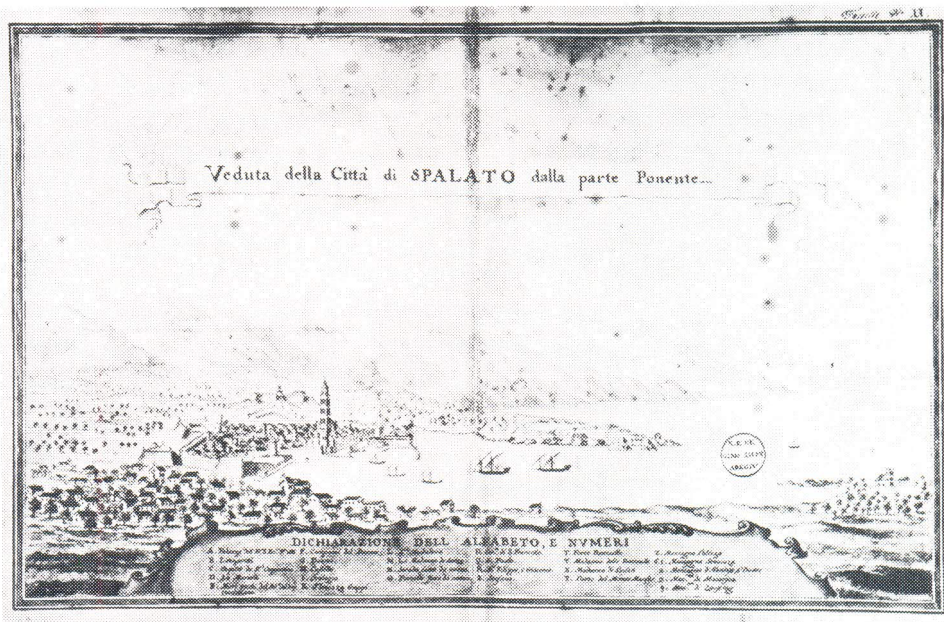

G. Juster: Predložak za vedutu Splita, crtež, 1708.

Među nacrtima bogatog Ratnog arhiva u Beču ističe se mapa planova i veduta dalmatinskih gradova i njihovih utvrđenja što ih je 1708. izradio G. Juster. O njemu ne znamo inače ništa, čak ni puno krsno ime. Vjerojatno je bio vojni inženjer, kao većina autora sličnih planova. Uz planove je i Justerov opis utvrđenih dalmatinskih gradova. Lukša Beritić je ilustrirao svoju radnju o obalnim utvrđenjima na našoj obali Justerovim tlocrtima i vedutama Šibenika, Obrovca, Novigrada, Nina, Trogira, Klisa, Splita, Omiša, Hvara, Korčule, Hercegnovoga, Kotora i Budve.² O autoru nacрта ne iznosi Beritić nikakve podatke, a od splitskih objavljuje Justerov plan grada i vedutu grada. Ne objavljuje predložke-crteže za ta dva akvarelirana nacрта, što se nalaze u istome arhivu.

Iako su poticaj za izradu planova i veduta dalmatinskih gradova bila utvrđenja tih gradova, Juster ipak jednaku pažnju posvećuje i svemu ostalome, tj. stambenim dijelovima grada, kućama, crkvama, okolnom krajoliku i dr. Stoga su nam njegovi crteži mnogo važniji od onih nekih drugih crtača koji svu pažnju usredotočuju isključivo na gradska utvrđenja i druge vojne objekte. Kada se Justerovi crteži ne bi nalazili u bečkom Ratnom arhivu, ne bismo ni pretpostavili da su rađeni u vojne svrhe.

Objavit ćemo ovom prigodom dakle akvarelirane crteže perom plana Splita i vedute Splita s Marjana, oba označena kao XX list u okviru čitave mape dalmatinskih gradova.³

G. Juster: Pogled na Split s Marjana, akvarel, 1708.

Također iz istoga arhiva i dva crteža što ih je Juster izradio na licu mjesta kao predloške za oba konačna akvarela. Njihovi su podaci, što je i shvatljivo jer su zabilježeni na terenu, još točniji i vjerodostojniji. Oni nisu, koliko mi je poznato, nigdje objavljeni.⁴ Iako se ta dva crteža ne vode u bečkom Ratnom arhivu pod Justerovim imenom, očito je da su predlošci njegovih akvareliranih crteža jer su im u crtežu istovjetni, a i legende su im u cijelosti jednake, osim nekih nevažnih formalnih razlika.

Veduta Splita slikana je s položaja gdje se otprilike nalazi Židovsko groblje ili s prvog vrha Marjana. Naslov u kartuši glasi: *Veduta della Città di SPALATO della parte Ponente.*⁵

U drugoj kartuši na dnu slike je opisna legenda:

DICHIARAZIONE DELL ALFABETO, E NVMERI

A. Palazzo dell' Ill ^{mo} , et
Ecc ^{mo} P. ^e Gle.	F. Campanil del Duomo.
B. Lazzaretti.	G. Duomo.
C. Ospitio de P. ^{ri} Capuccini.	H. Castello.
D. La Marina.	I. Orologio.
E. Muri vecchi del Pal ^{zo} del
Imp. Diocletiano.	K. Fortezza Grippi.
	L. S. ^{ta} Madalena.
	M. La Madonna de Srze.

- N. Strada fatta da nuouo.
- O. Portello fatto da nuouo.
- P. Con^{to} di S. Francesco.
- Q. S. Paolo.
- R. S.^{ti} Filippo e Giacomo.
- S. Stefano.
- T. Forte Botteselle.
- V. Madonna delle Botteselle.

- X. Madonna di Poisan.
- Y. Parte del Monte Monsor.
- Z. Montagna Polizza.
- N° 1. Montagna Senuiuza.
- 2. Montagna d' Almissa, e Duare.
- 3. Mon.^{na} di Macarsca.
- 4. Mon.^{na} di Zaostrog.

Plan Splita obuhvaća grad unutar baroknog pojasa zidina i bastiona, težačka predgrađa Veli Varoš i Lučac, kao i začetke predgrađa Manuš i Dobri i bližu okolicu, tj. istočne padine Marjana, a s juga splitsku luku s lazaretima i polovicu splitskog zaliva. Naslov u kartuši glasi:

PIANTA DI SPALATO.⁶

Na dekorativnom listu je legenda s objašnjenjima:

DICHIARAZIONE DELLE Lettere, e Numeri

A. Palazzo dell' Ill. ^{mo} Et
Ecc. ^{mo} Prou. ^{re} Genl. ^e	G. Domo
B. Lazzaretti.	H. Arciuescouato
C. Con. ^{to} dei P. ^{ri} Capuccini	I. Con. ^{to} di S. ^{ta} Chiara
D. Quartieri	K. S. ^{ta} Anastasia
E. Cont. ^{to} di S. Domenico	L. S. Giouanni
F. Munizion	M. S. Michiel
	N. Porta Marina

G. Juster: Predložak za plan Splita, crtež, 1708.

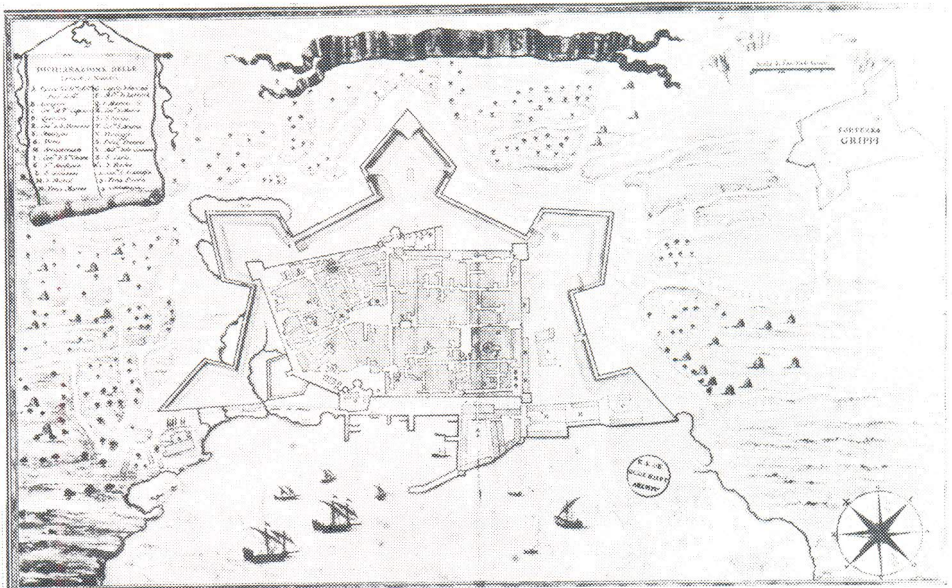
O. Castello della Città
 P. Mad.^{na} de Lubbitch
 Q. S. Martin
 R. Con.^{to} S. Maria
 S. S. Spirito
 T. Con.^{to} S. Arneria
 V. Horologio

X. Palaz.^o Pretorio
 Y. Mad.^{na} della Centura.
 Z. S. Carlo.
 № 1. S. Rocho.
 2. Con.^{to} S. Francesco
 3. Porta Pistora
 4. Contumacia.

Mjerilo originalnog plana dano je u mletačkim stopama, što odgovara mjerilu 1 : 1750.

Pregledajmo pojedine objekte na veduti i na tlocrtu Splita, koristeći se predlošcima tih nacрта.

Split je tada, prije gotovo tri stoljeća, bio mali grad od niti pet tisuća stanovnika, od kojih su pola bili težaci Velog Varoša i Lučca. Tako malen broj stanovništva posljedica je turskih ratova i čestih kužnih epidemija. Bio je slikovito smješten u dnu lijepe prirodne luke otvorene prema jugu, a donekle branjene od valova grebenima Sustipana i Bačvica (kasnije nazvanih Katalinića brig). Operativna luka bila je smještena pred južnim zidinama Dioklecijanove palače, od lazareta do kaštela, zaštićena manjim lukobranom, a imala je i četiri malena gata. Druga polovica današnje rive bila je neizgrađena. Na njoj se prostirao stari mletački kaštel, koji je sezao sve do mora i do zida što je štitio luku sa zapada i spuštao se u more, a veći dio mu je porušen stotinu godina kasnije u vrijeme fran-

G. Juster: Plan Splita, akvarel, 1708.

cuske uprave. Dalje prema zapadu bio je stariji bastion ili baluard Bernardi, a još dalje prema zapadu noviji polubastion Sv. Antuna (ili Corner).

Na istočnoj strani luke bili su prostrani lazareti s konačištima, dvorištima i svojim obrambenim kulama. Oni se minijaturno ali lijepo vide sa zapadne strane na Justerovoj veduti Splita, a tlocrt na Justerovom planu grada im je vjerodostojan. U sedamnaestom stoljeću veoma živa karavanska i pomorska tranzitna trgovina mora da je tada, u početku osamnaestoga stoljeća, nešto jenjala jer je zapadni kompleks lazareta na Justerovim nacrtima označen kao Palača generalnog providura, koji je stolovao u Zadru, a samo povremeno obilazio Split i ostale dalmatinske gradove. Krajnji istočni dio lazareta, u nasipu istočnoga polubastiona (Corner), zauzimali su redovnici kapucini.

Sa sjeverozapadne, sjeverne i sjeveroistočne strane branila su grad tri jaka bastiona (Priuli, Corner i Contarini) sa spojnim zidovima (cortinama), stražarnicama na uglovima i malim ulaznim vratima na Pisturi i prema Lučcu. Na obali bila su južna gradska vrata, zvana Vrata od mora (Porta Marina).

Sjeveroistočno od grada dizala se na istoimenome brežuljku tvrđava Gripe (tada zvana Grippi) sa crkvicom, cisternom i manjom prizemnicom. Iako bez kasnijih golemih dogradnji, tvrđava je dominirala cijelom okolicom.

Najveće predgrađe Splita bilo je Veli varoš na istočnoj padini Marjana, u kojemu Juster slika i bilježi i crkvice sv. Magdalene, Gospe od Soca (što pogrešno piše Surze), a prema jugu, u predjelu Dražanca crkvicu sv. Pavla i sv. Filipa i Jakova. Još dalje, na poluotoku Sustipanu, bili su ostaci istoimenog samostana, koji je uglavnom već bio napušten i sastojao se od veće crkve s oštećenim zvonikom i manje prizemnice do nje. Varoške kuće što ih Juster crta od reda su manje prizemnice, vjerojatno kamene, s krovom na dvije vode.

Predgrađe Dobri sastojalo se tada, 1708, od petnaestak težačkih kućica u današnjoj Kninskoj i Ćiril-Methodovoj ulici. Predgrađe Manuš bilo je još manje i imalo je tek desetak kućica u današnjoj Sredmanuškoj ulici.

Lučac je bio manji od Varoša. Brojio je pedesetak kuća, poredanih uglavnom duž današnje Trumbićeve ulice, kao i desno i lijevo od nje. Dvije veće građevine bile su na današnjoj Poljani Gorana Kovačića.

Sjeverozapadno od grada, na položaju kasnijih kuća Lanza-Morpurgo-Brajnović, bila je prizemna zgrada s ograđenim prostorom za kontumaciju. Tu bi se, u tim vremenima čestih kužnih pošasti, zadržale karavane s robom prije ulaska u grad.

G. Juster crta velo precizno s obje strane današnjeg kazališnog bastiona prostrane lokve vode, a jednako na položaju današnjega Trga Republike, što svjedoči da je čitav taj prostor između Varoša i Grada bio močvaran. On ucrtava i otvoreni potok (sumporne vode) što je tekao od današnje ribarnice i ulijevao se u more na dnu današnje Marmontove ulice.

I na planu i na veduti prikazao je Juster cijelu bližu okolicu Splita obrađenu poljima, voćnjacima i vinogradima. Crtao je minijaturna stabla

i stogove sijena, što sve svjedoči o znatnom poljoprivrednom karakteru Splita u prošlosti.

Od kaštela na obali do iza Sv. Frane ucrtan je uz žalo put za koji Juster izričito veli da je novoizgrađen. Sv. Frano se sastojao od crkve i samostana. Crkva je bila orijentirana obratno od današnje, s apsidadom prema istoku. Na sjevernoj strani bila je dozidana kapelica, kasnije porušena. Južno od crkve bio je samostan. Na malenom prostoru između apside i samostana bilo je groblje. Zapadno od Sv. Frane bile su tri veće građevine, vjerojatno samostanske gospodarske zgrade, dok je Matejuška bila mandrač za ribarske lađice.

U splitskom zaljevu i u luci nacrtao je Juster dvije velike ratne galije, tri manje galijske, dva trgovačka jedrenjaka i više lađica.

Sam grad precizno je prikazan na tlocrtu, sa svim uličicama i trgovima, dok je na veduti Splita ta preglednost manja, ali su ipak minuciozno nacrtane mnoge javne, crkvene i stambene građevine. Vidljive su južne, istočne i sjeverne zidine Dioklecijanove palače i srednjovjekovne i renesansne zidine zapadnog dijela Splita, sa sjeverozapadnim bastionom (kasnije Derossi) i obrambenim sistemom pred sjevernim vratima od Pisture (danas izlaz Bosanske ulice).

Istočno od vrata od Pisture bio je ženski benediktinski samostan sv. Arnira sa crkvom. Juster bilježi na planu Splita i ostale splitske samostane: sv. Marije, sv. Klare u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače i sv. Dominika izvan istočnih zidina Dioklecijanove palače, ali unutar novih baroknih bedema. Taj je samostan bio sredinom XVII stoljeća, prigodom izgradnje novih gradskih bedema u vrijeme kandijskog rata, porušen. Na planu Josipa Santinija 1666. godine vidimo ponovo sagrađenu samu crkvu,⁷ a na Justerovom planu već i novi samostan.

Zgrade što su se oslanjale na južnu polovinu istočnoga zida Dioklecijanove palače (kasnije Vojne pekarnice, porušene nakon posljednjeg rata) označene su na Justerovom planu kao kasarne (Quartieri), a manja zgrada pod sjevernim dijelom istoga zida kao barutana (Munizion).

Unutar grada spomenimo komunalnu i kneževu palaču na gradskom trgu, zabilježene kao sudska palača (Palazzo Pretorio) jer se tako nazivala zbog suda koji se nalazio u kneževoj palači. Na istome trgu crta Juster u veduti grada i bilježi na planu toranj sa satom, a do njega ranosrednjovjekovni toranj Gospe od Zvonika.

Osim katedrale, uz koju na veduti slika vitki zvonik, bilježi Juster nadbiskupsku zgradu, sjeverno od nje. Također brojne crkve i crkvice u gradu: na Peristilu (tadašnjem katedralnom trgu) crkvice sv. Roka, Gospe od Pojasa i sv. Karla, još južnije u Severovoj ulici crkvu sv. Anastazije, krstionicu sv. Ivana, a u zapadnom dijelu grada crkve sv. Duha, sv. Martina i Gospe od Dobrića.⁸

Usporedimo li Justerove tlocрте i vedute Splita s onima 42 godine ranijima Josipa Santinija, vidimo da većih razlika nema. Unatoč živoj tranzitnoj trgovini između Mletaka i Turske, bilo je to doba stagnacije, pa i opadanja grada, i demografski i urbanistički. Dugotrajni kandijski rat (1645—1669), a zatim morejski (1684—1699) zakočili su za dugo vrijeme

svaku trgovinu, sami ratovi gutali su žrtve i zaustavljali prirodni prirast, a pridružile su im se i kužne epidemije koje su harale gradom. Jedina očita promjena je u sjeverozapadnom bastionu koji je 1666. još bio u gradnji, a 1708. bio je već davno dovršen.

Bliži je Justerovom tlocrtu Splita onaj Vincenza Coronellija u njegovu atlasu ili portolanu jadranskih mjesta objavljenom u Veneciji 1688. godine, iako je Justerov plan mnogo točniji i precizniji.⁹

Pola stoljeća nakon Justerovog crta Robert Adam sa svojim suradnicima plan Splita i okolice, koji pokazuje malene promjene u odnosu na Justerov, osim što su se splitska težačka predgrađa znatno povećala.¹⁰

Ni plan Splita i okolice Luisa François Cassasa, načinjen 1782. godine, nema znatnih razlika u samome gradu, već izvan gradskih zidina.¹¹

Možemo, dakle, reći da su nakon Santinijevih veduta i plana Splita iz 1666. Justerova veduta i plan iz 1708. najranija precizna i vjerodostojna urbanistička svjedočanstva Splita, pa su stoga od naročite vrijednosti.

BILJEŠKE

- 1) Izgled Splita u prošlosti. (D. Kečkemet). Katalog izložbe. Split 1969; Split na starim gravirama. (D. Kečkemet). Mapa. Split 1966. (I izd. 1970, II izd. 1979).
- 2) Lukša Beritić: Obalna utvrđenja na našoj obali. Pomorski zbornik I, Zagreb 1962, sl. str. 239—257, tab. V—XX.
- 3) Kriegsarchiv, Wien, sign. G I a 6-5, Karte 20. Brojevi Smitovog kataloga Ratnog arhiva u Beču 1906 i 2126.
Fotografije samo dobio uslugom Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, gdje su foto-negativi zavedeni pod inv.br. 167 i 166.
- 4) Kriegsarchiv, Wien, sign. G VI 153-20 i G I h 646-2 (vjerojatno 20!). Sign. Smitovog kataloga 2127, 1909; sign. negativa Saveznog instituta 157 i 163.
- 5) Naslov legende na talijanskom jeziku, kao i potpuno odsustvo njemačkog jezika govori u prilog tome da te planove i vedute nije izradio njemački inženjer ili crtač, već vjerojatno Mlečanin ili stranac u mletačkoj vojsci. Oznake u uglovima listova **Feuille** № YX vjerojatno su naknadno dopisane u vrijeme francuske uprave Dalmacijom. Najposlije je udaren austrijski vojni pečat K. K. OR. GENIE HAUPT ARCHIV.
- 6) Zanimljivo je da je na crtežu predlošku taj naziv glasio PIANTA DI SPALATRO, kako se u XVIII st. i nazivao Split, ali je pri precrtavanju plana naziv pretvoren u SPALATO.
- 7) D. Kečkemet: Mapa crteža dalmatinskih gradova ing. Josipa Santinija. Izdanje Muzeja grada Splita, sv. 4, Split 1953, sl. str. 72—73.
- 8) Nju Juster u jednom tlocrtu bilježi kao Madonna de Lusica, a u drugome kao Madonna de Lubbitch, što je zacijelo i jedno i drugo posve pogrešno.
- 9) Vincenzo Coroneli: Mari, golfi, isole, spiagge, porti, città, fortezze, ed altri luoghi dell' Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro e Livadia (Venezia 1688), tab. 66.
- 10) Robert Adam: Ruins of the palace of the Emperor Diocletian at Spalatro. London 1766, tab. II.
- 11) J. Lavallée — L. F. Cassas: Voyage pittoresque et historique de l' Istrie et de la Dalmatie. Paris 1802, tab. 32; L. F. Cassas: Istra i Dalmacija (D. Kečkemet), Zagreb—Split 1979, unutrašnja strana stražnjega omota.